

Отримано: 17 грудня 2017 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2017 р.

Прийнято до друку: 22 грудня 2017 р.

e-mail: vasya.star@ukr.net

DOI: 10.25264/2522-9672-2017-2(14)-52-62

Гончарук В. В. Віхи життєвого шляху та набутки діяльності протопресвітера православної церкви в Америці Олександра Шмемана (1921–1983 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Релігієзнавство»*. Острог : Вид-во НУ«ОА», 2018. № 2(14). С. 52–62.

УДК 2.72

Гончарук Василь Віталійович,
аспірант кафедри релігієзнавства і теології
Національний університет «Острозька академія»

ВІХИ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ТА НАБУТКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОТОПРЕСВІТЕРА ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В АМЕРИЦІ ОЛЕКСАНДРА ШМЕМАНА (1921–1983 РР.)

У статті досліджено віхи життя протопресвітера Православної церкви в Америці Олександра Шмемана (1921–1983 рр.) та розглянуто набутки його богословської діяльності. Особливу увагу приділено його щоденникам та спогадам його дружини як важливим біографічним джерелам протопресвітера.

Ключові слова: богослів'я, православ'я, Православна церква в Америці, Свято-Володимирська семінарія, протопресвітер, О. Шмеман.

Vasyl Honcharuk,
postgraduate student of the Chair of Religious Studies and Theology of the
National University of Ostroh Academy

THE MILESTONES OF THE WAY OF LIFE AND THE GAIN OF THE ACTIVITY OF THE PROTOPRESSIVER OF THE ORTHODOX CHURCH IN AMERICA, ALEXANDER SHMEMAN (1921-1983)

In the article investigated landmarks of life of protopresviter of the Orthodox church in America Oleksandr Shmeman (1921–1983) and considered his properties of theological activity. The special attention spared to his diaries and remembrances of his wife as to the important biographic sources of protopresviter.

Keywords: *divinity, Orthodoxy, Orthodox church in America, St-Vladimir's seminary, protopresviter, O. Shmeman.*

Постановка проблеми. Однією з видатних постатей православного світу ХХ ст., якій належить важлива роль у становленні Православної церкви в Америці, став протопресвітер Олександр Шмеман. Він був не тільки богословом, проповідником, видатним церковним

діячем, автором численних богословських праць, а й одним із засновників, а згодом і деканом Свято-Володимирської семінарії – знаного богословського закладу православного світу. О. Шмеман відіграв чи не головну роль у наданні Руською православною церквою автокефалії Православній церкві в Америці 1970 р. Того ж року за заслуги перед церквою він був рукопокладений у сан протопресвітера.

2005 р. видано щоденники О. Шмемана, що уможливило докладний аналіз останніх десяти років його життя, а 2006 р. вийшла книга його дружини Іуліанії Шмеман «Моє життя з о. Олександром», яка містить спогади про життя протопресвітера.

Виклад основного матеріалу. Олександр Шмеман народився 13 вересня 1921 р. у м. Таллінні в сім'ї офіцера Червоної армії. Його батьки одружилися в Санкт-Петербурзі 1918 р. Після весілля його батько Дмитро Миколайович повернувся на службу, однак згодом перейшов на сторону Білої армії, а 1919 р. переїхав до Естонії. Мати Олександра Шмемана Анна Тихонівна емігрувала з новонародженою донькою Оленою до Таллінна, де зустрілася зі своїм чоловіком. Згодом, 1921 р., у неї народилися близнюки – Андрій та Олександр. У семирічному віці від скарлатини померла їхня сестра Олена. Олександр Шмеман згадував у своїх щоденниках, як через це батько ридав біля прикрашеної різдвяної ялинки. Сім'я Шмеманів жила досить бідно, однак це не вплинуло на виховання дітей [10, с. 1].

Уже в підлітковому віці Олександр виявив неабияке зацікавлення православною вірою, зокрема, він любив відвідувати церковні служби. Значно пізніше його мати пригадувала, що саме в цьому віці в нього починав «зароджуватися особистий зв'язок із Богом» [10, с. 3]. 1930 р. сім'я Шмеманів емігрує до Парижа. У своїх спогадах дружина О. Шмемана пояснювала причину переїзду тим, що це місто було наповнене російськими емігрантами, адже зазвичай у Париж приїздили високоосвічені люди, які розмовляли «прекрасною французькою мовою» [10, с. 4]. Ще однією причиною еміграції Шмеманів до Парижа був Нансенівський паспорт – міжнародний документ для російських емігрантів. Тут Андрія та Олександра відразу зарахували до нещодавно відкритого російського кадетського корпусу, розташованого неподалік Версаля. У ньому хлопці виховувалися в суворій дисципліні та регулярно відвідували церкву. Саме там Олександра помітив директор корпусу, генерал М. Римський-Корсаков, який прищенив хлопцеві любов до російської літератури та напропорочив йому велике майбутнє.

1934 р. після смерті М. Римського-Корсакова Олександр покинув кадетський корпус, отримавши на це дозвіл батьків. Після смерті наставника він занотував у своєму щоденнику: «смерть генерала була також першою моєю зустріччю зі смертю» [10, с. 285]. Цього ж року Шмеман вступив до відомого французького ліцею в м. Карно. Там йому добре прислужилося здобуте в кадетському корпусі знання французької мови. Для успішного закінчення ліцею та вступу до вищого навчального закладу йому потрібно було скласти два бакалаврські іспити. Провчившись чотири роки у ліцеї, Олександр успішно склав один із них. Пізніше він згадував, що «французька освіта була імперсональною та холодною, однак дуже ефективною» [10, с.6]. Впродовж навчання в ліцеї О. Шмеман продовжує активно відвідувати церковні служби. У шістнадцять років він почав вести свій перший щоденник, у якому описував перші переживання щодо релігії, літератури, а також людей, котрі його оточували [10, с. 47].

Оскільки на початку Другої світової війни ліцей у м. Карно було закрито, то брати Шмемани вступили до російської гімназії, де готувалися до складання другого бакалаврського іспиту. 1940 р. Олександр Шмеман успішно склав його та вирішив вступити до Свято-Сергіївського православного богословського інституту в Парижі. Того ж року в інститутському храмі під час молебню, присвяченому початку навчального року, він познайомився зі своєю майбутньою дружиною Іуліанією [10, с. 8]. 31 січня 1943 р. вони повінчалися в паризькому соборі Святого Олександра Невського.

Навчання О. Шмемана у Свято-Сергіївському богословському інституті впродовж 1940–1945 рр. дало змогу отримати знання, які стали основою його світогляду. Він часто спілкувався з професорами закладу, особливо з о. Миколаєм (Афанасьєвим), який розвинув його інтерес до догматичного богослів'я. Професор Антон Карташевський високо оцінив інтелектуальні набутки Олександра та запевнив, що після закінчення інституту йому можуть запропонувати залишитися викладати у ньому. Під час навчання О. Шмеман вибрав своєю спеціалізацією історію церкви. 1945 р. він захистив кандидатську дисертацію з візантійської теократії. Того ж року подав запит на рукопокладання у сан диякона, і згодом у сан священника. 22 жовтня 1945 р. архієпископ Володимир (Тиніцький) рукопоکлав О. Шмемана у сан диякона, а 20 листопада відповідно у сан священника. 1945 р. його призначають помічником настоятеля церкви святих Костянтина та Єлени в Кларарі. Згодом О. Шмеман стає настоятелем церкви Різдва

Богородиці в Пті-Кларамі. В ці роки родина Шмеманів, де підросли двоє дітей, жила бідно, хоча й Олександр одночасно викладав у Свято-Сергіївському богословському інституті (1945–1951 рр.) та мав додаткову роботу перекладача у школі бізнесу. Тоді ж він активно готувався до захисту докторської дисертації та брав участь у багатьох конференціях й інших наукових заходах. О. Шмемана цінували як талановиту людину та блискучого доповідача.

Професура Свято-Сергіївського інституту хоч і підтримувала діяльність о. Олександра, однак не вважала за потрібне вносити зміни в освітню систему закладу, зокрема запрошувати молодих спеціалістів. З цього приводу О. Шмеман зазначав, що «більшість приймала за істину лише те, що колись було в Росії, і, на їхню думку, так повинно залишатись і надалі» [10, с. 15]. Керівництво закладу являло собою своерідну закриту «кастову систему», яка не бажала змін і не допускала до свого складу молодих викладачів, що не подобалось О. Шмеманові.

1951 р. відзначився новим етапом у житті подружжя – переїздом до Америки. Саме тоді професор і священник Георгій Флоровський, декан Свято-Володимирської семінарії, написав О. Шмеману листа з пропозицією викладати в цьому закладі, а також окреслив неабиякі перспективи місіонерської роботи у США. Одночасно з листом Г. Флоровського О. Шмеман отримав запрошення викладати в Оксфорді. Оскільки ж він тоді добре усвідомлював, що більше не зможе реалізувати себе у Франції, зокрема у Свято-Сергіївському інституті, то без вагань погодився на пропозицію Г. Флоровського.

Після приїзду до Нью-Йорка подружжя Шмеманів опинилося у ще скрутнішому становищі, ніж у Парижі, адже Свято-Володимирська семінарія була розташована в декількох тісних орендованих квартирах, що належали Протестантській об'єднаній теологічній семінарії. З часом О. Шмеманові надали православну парафію в сусідньому місті. Він відразу став свідком поширеного тоді явища – переходу мирян під юрисдикцію Російської православної церкви за кордоном [6]. У своїх спогадах дружина О. Шмемана з цього приводу зазначала: «одного недільного ранку Олександр разом із членом приходської ради прийшли до храму, щоб відслужити літургію та зустрітись з парафіянами. На дверях церкви висів замок і напис «ми перейшли під юрисдикцію Зарубіжного синоду». О. Олександр поїхав до Свято-Миколаївського собору, проте там про перехід нічого не знали, але запропонували йому служити третім священиком» [10, с. 17].

Поступово життя родини Шмеманів у Нью-Йорку почало налагоджуватися. О. Олександр, крім служб у храмі та викладання у семінарії, вів щонедільні проповіді на радіо «Свобода», а його дружина викладала французьку мову в одній із приватних шкіл. Щомісяця в помешканні Шмеманів відбувалися зустрічі з новими знайомими та родичами. О. Олександр був авторитетним і цікавим співрозмовником, руйнував тогочасні стереотипи про православних священників, адже прекрасно розумівся на літературі, богослів'ї, мистецтві та політиці, мав широкий світогляд і тверді переконання.

Згодом до Свято-Володимирської семінарії прибули професори Сергій Верховський та Іоан Мейєндоф. Відтоді атмосфера закладу поступово змінювалася, адже склад її викладачів відчутно покращився. Цьому сприяло те, що сім'ї професорів і викладачів були в дружніх стосунках. О. Шмеман приділяв велику увагу життю семінарії та церкви загалом, главою якої тоді був митрополит Леонтій (Туркевич). Він працював у тісному контакті зі студентами, намагаючись об'єднати їх у своєрідну сім'ю та створити «живий семінарський дух» [10, с. 21]. Так, саме за його ініціативи в закладі було створено групу для обговорення та вирішення питань, які стосувалися повсякдення студентського життя.

Зазначимо, що Г. Флоровський негативно реагував на зміни в навчально-виховній системі семінарії, які вносив О. Шмеман. У зв'язку з цим між ними часто виникали конфлікти, зрештою, після втручання ради директорів семінарії Г. Флоровський переїхав викладати до Принстона. Після від'їзду Г. Флоровського о. Олександр разом із С. Верховським почали шукати нове приміщення для Свято-Володимирської семінарії. Невдовзі воно було знайдене в м. Крествуд, Вестчестер, штату Нью-Йорк. Їм також вдалося віднайти кошти для придбання колишнього будинку престарілих ім. Св. Єлизавети та земельної ділянки навколо нього. Відтак сім'я Верховських оселилася на території семінарії, а Шмемани та Мейєндофши неподалік.

1962 р. О. Шмемана призначили на посаду декана Свято-Володимирської семінарії. Тоді в нього було багато роботи з організації закладу, зокрема організації семінарського богослужіння. Пізніше у спогадах про цей період життя та творчості О. Шмемана його дружина писала: «Починаючи з другого року навчання в Крествуді, студенти повинні були залишатись у закладі на Різдво та Пасху, щоб отримати досвід проведення відповідних служб» [10, с. 23]. Всі адміністративні та фінансові питання семінарії вирішували О. Шме-

ман та С. Верховський, однак вони завжди шукали нові підходи та можливості для вдосконалення навчальної системи. З кожним роком кількість її студентів збільшувалася і вона поступово набувала репутації знаного православного навчального закладу. Ставши деканом Свято-Володимирської семінарії, о. Олександр заснував раду опікунів, завдання яких полягало у фінансовій допомозі та консультуванні закладу. У своїх щоденниках він зазначав, що найважче йому давався початок і кінець навчального року, адже потрібно було прийняти у своєму кабінеті кожного першокурсника та випускника. Така робота стомлювала протопресвітера. Однак після її завершення О. Шмеман був сповнений радості за майбутніх кліриків. Семінарія забирала багато його сил, що і засвідчено в щоденниках о. Олександра, де зазначено, що він волів би покинути митрополичу раду, але залишитися в семінарії. Зрештою так воно і сталося. О. Шмеман залишився її деканом до своєї смерті.

Окремий період у житті Олександра Шмемана становить діяльність спрямована на утвердження Православної церкви в Америці. У щоденнику його дружини натрапляємо на таке твердження: «В кінці 1960 рр. саме поняття автокефалії для православних в Америці розумілось як знаменна буря» [10, с. 24]. З 1964 р. о. Олександра обирають радником і секретарем ради митрополитів Тимчасового митрополичого округу. Він був переконаний, що для свого повноцінного існування та розвитку Православна церква в Америці повинна отримати офіційну незалежність від Руської православної церкви. О. Шмеман розумів, що не всі підтримають його ідею, однак це було потрібним і виправданим кроком на шляху до вирішення проблеми відсутності адміністративної єдності православних у Північній Америці. Його внесок у набуття автокефалії Православної церкви в Америці полягає в невпинній роботі з підготовки зустрічей і переговорів між ієрархією Православної церкви в Америці та Руською православною церквою. Завдяки зусиллям протопресвітера 10 квітня 1970 р. документ про надання автокефалії Православній церкві в Америці був підписаний, однак, як зазначила у своїх спогадах його дружина: «Олександр не поїхав до Росії на офіційну церемонію вручення, а залишився у тіні, сказавши: «робота закінчена, а все інше – писанина» [10, с. 25].

Наступним кроком О. Шмемана щодо зміцнення помісної Православної церкви в Америці була робота над створенням Постійної конференції канонічних православних єпископів в Америці (SCOBA). Ця організація була заснована 1960 р. за ініціативою архієпископа

Якова, екзарха Константинопольського патріарха, як консультативний орган, до складу якого входили всі православні юрисдикції Америки. Протопресвітер доклав багато зусиль для того, щоб при цій організації утворити низку координаційних центрів, які б проводили благодійну, місіонерську й освітню діяльність [1, с. 30]. Значною перешкодою на шляху впорядкування діяльності Православної церкви в Америці стало те, що не всі православні церкви визнавали її автокефалію. До кінця свого життя О. Шмеман сподівався на це. 1970 р. за особливі заслуги перед церквою його було рукопокладено в сан протопресвітера – найвищий церковний сан білого духовництва.

З 1973 р. О. Шмеман розпочинав вести щоденник. Якщо спогади дружини протопресвітера уможливають відтворення його біографії, то власні щоденникові записи останніх десяти років життя дають можливість дослідити його ідеї, думки та життєву позицію. У них він не тільки занотовував події, що відбувалися навколо нього, а й часто занотовував «себе», «пояснював себе – собі ж самому»: «щоденник – це спосіб бути в собі» [9, с. 12]. У період з 1973 по 1983 рр. О. Шмеман багато працював: писав численні статті, книги, читав лекції та доповіді на конференціях, служив у храмі та вів щонедільні проповіді на радіо «Свобода». У ці роки він докладав неабияких зусиль до також розвитку Свято-Володимирської семінарії, жартома називаючи її «шмеманарією».

Останні десять років життя протопресвітера були насиченими та важкими. З цього приводу він занотував у своєму щоденнику наступне: «робочий день розпочинався з трьох-чотирьох лекцій, з двох до чотирьох – літургійна комісія, з п'яти до семи – зустріч із виконавчим комітетом, з семи до дев'яти – важка лекція про Б. Пастернака, о дев'ятій – дзвінок від Н. Солженіциної, о десятій – розмова з Д. Дріллоком. Вночі через це – безсоння. Таблетка. Проспав... І від цього якесь внутрішнє «тремтіння», переляк чи не пропустив я когось. Я знаю, що таке рвати себе на шматки» [9, с.356]. Оскільки таке насичене життя дуже стомлювало, О. Шмеман прагнув спокою та вільного часу для реалізації творчих ідей. Водночас протопресвітер добре усвідомлював відповідальність своєї праці. Саме тому після кожної конференції, чи то митрополичої ради, чи зібрання в семінарії, він постійно обдумував важливість ухваленого рішення та непокоївся стосовно цього.

О. Шмемана часто звинувачували в модернізмі та прагненні надмірно «оновити» церкву. На його ж думку, богослів'я потребувало

грунтового переосмислення та проведення православного собору, а богослужіння – повернення до традиції святих отців. У своїх працях він виділив одну з головних проблем православного християнства, яка полягає в тому, що «православне богослів'я дедалі більше відчужується від церкви, від її реального життя та потреб. Воно виглядає інтелектуальною абстракцією без жодного практичного застосування; інтелектуальною грою, до якої байдуже ставиться православне суспільство, зокрема миряни» [3, с. 244]. На думку протопресвітера, церква перестала свідомо осмислювати богослів'я, воно перестало бути пастирським. Богослів'я, відчужене від церкви, і церква, відчужена від богослів'я, – це основа сьогоднішньої кризи православного суспільства. Однак вирішити цю проблему не можливо лише за допомогою православних конференцій, а на думку о. Олександра, лише спільними зусиллями, шляхом проведення Вселенського собору.

О. Шмеман завжди відчував себе «всередині» релігії радикальним полемістом, а з полемістами – консерватором та традиціоналістом» [9, с. 73]. Він ніколи не стояв осторонь і завжди вмів обстояти обрану позицію. Водночас часто відчував сумнів у правильності того чи того рішення. Коли церква почала висловлювати свою позицію щодо гендерної рівності та рукопокладання жінок у сан священника, О. Шмеман активно виступав за неможливість такого у православному світі. Він, болісно сприймаючи критику у свій бік із цього приводу, писав: «Саме найжахливіше те, коли кожен, хто виступає проти, автоматично сприймається як ідіот, фашист..» [9, с. 294].

Існує хибна думка, що О. Шмеман не був прихильником чернецтва та критикував його. Насправді ж він критикував «показове» чернецтво. Однак після візиту до одного з монастирів у Каїрі протопресвітер був приголомшений побаченим, і записав у щоденнику наступне: «я зроду бачив лише імітацію чернецтва. Але ось вони – у справжній пустелі! У справжньому подвигу.. ніякої реклами, ніяких брошур про духовність. Про них ніхто не знає та їм це байдуже» [9, с. 300]. На його думку, чернецтво, а особливо священство, не повинні бути лише професією.

Протопресвітер походив із сім'ї емігрантів, упродовж свого життя постійно міняв місце проживання. Осівши в Нью-Йорку, він написав: «маючи батьківщину у Франції, будучи частиною російського народу, я нарешті відчув Америку своєю державою» [9, с. 103]. Росію О. Шмеман вважав «забороненою для себе» країною і ставився до неї не надто прихильно. Однак він захоплювався російською літера-

турою, з якою ознайомився ще в кадетські роки. Небажання візиту до Росії він пояснював страхом втратити «ту Росію, вся насолода якої була в її недосяжності» [9, с. 108]. О. Шмеман ставився з обережністю не тільки до Росії, він гостро висловлювався і про США, правила життя в яких добре засвоїв. На його думку, «США була великою країною, але не великою державою», проте водночас був переконаний, що у ній було більше свободи, ніж у комуністичному СРСР.

У щоденнику 1981–1982 рр. він торкнувся теми «відносин України та Росії», написавши про це лише декілька абзаців. Проблему політичних і релігійних конфліктів між ними О. Шмеман назвав «прикладом великого та трагічного непорозуміння» [8, с. 422]. У щоденнику він також зазначав: «корисно було дізнатися, що не всі на світі люблять Росію» [9, с. 428].

О. Шмеман постійно був у центрі політичних подій, що відбувалися у світі, завжди читав газети та дивився телевізор. Саме за це його не раз критиковували православні традиціоналісти. Читання газет було для нього «джерелом роздумів», «контактом із реальністю». Про цю свою глибоку потребу він написав так: «Чим живе сьогоднішня людина і як вона дійшла до такого життя. Для роздумів над цими питаннями газета – справжній скарб, хоча і страшний...» [9, с. 322]. Страшний тому, що богослов не просто стежив за подіями у світі, читаючи газету, а переживав за кожну людську долю, понівечену в політичному чи військовому конфлікті. 1982 р. в О. Шмемана діагностували рак легень, а 13 грудня 1983 р. він помер в оточенні рідних і близьких.

Основою для наукової діяльності О. Шмемана послужила «Євхаристійна еклезіологія» протоієрея М. Афанасьєва. З цією працею він ознайомився під час навчання у Свято-Сергіївському богословському інституті в Парижі. 1959 р. протопресвітер блискуче захистив докторську дисертацію на тему «Вступ до літургійного богослів'я». Вона стала для О. Шмемана своєрідною «золотою жилою», оскільки до нього проблем літургійної творчості та догматичної свідомості так масштабно не досліджували [8, с. 10]. Упродовж наукової діяльності протопресвітер написав чималу кількість праць, з-поміж яких: «Введення в богослов'я: Курс лекцій з догматичного богослов'я», «Євхаристія: Таїнство Царства», «Of Water and the Spirit: A Liturgical Study of Baptism», «Введення в літургійне богослов'я», «Історичний шлях православ'я», «Таїнство хрещення», «Церква і церковний устрій». Вони мають велике значення для розуміння богословських позицій

автора [2]. Зазначимо, що у статті «Основні типи теології Олександра Шмемана» протоієрей А. Дудченко, проаналізувавши наукову спадщину теолога, виокремив такі богословські погляди протопресвітера: первинність особистого досвіду віри (богослів'я є не знанням про Бога, а пізнання Бога); християнство як «кінець релігії» (християнство як релігія, у якій немає розмежування на «природне» та «надприродне»); євхаристійність як покликання людини (життя в постійній подяці Богові); богослів'я символу та категорія «віднесеності» (символ – це шлях до пізнання, зумовленого причастям; співвідношення матеріального і духовного світу); бачення світу у світлі християнського одкровення (світ є створеним, упалим та відкупленим) [4].

Основною проблемою богослужіння, на думку О. Шмемана, було відчуження церкви від основного літургійного канону. Він уважав, що відбувається процес зміни літургійної практики, її скорочення, а такі порушення у православній практиці віддаляли мирян від церкви. Особливу увагу протопресвітер приділяв питанню євхаристії. Так, у зверненні до синоду Православної церкви в Америці О. Шмеман запропонував певні зміни до цього таїнства, які не були секуляризаційними, однак, на думку богослова, повертали євхаристію до її традиційного стану. Зазначимо, що схоластичні дискусії стосовно таїнства євхаристії протопресвітер оминав [8, с. 11]. Він вивів «золоту» формулу для осмислення проблем богослів'я та богослужіння: «*lex orandi est lex credendi*», як пояснював згодом автор – «богослів'я потребує літургійної критики, а богослужіння – критики богословської» [3, с. 115].

Наукову діяльність О. Шмемана часто критикували. Одні звинувачували його в неомодернізмі, трактовці християнства як світогляду, а не релігії, інші – твердили, що його богословська позиція, побудована на суперечностях. Відомий акт спалення книг цього богослова, а також праць І. Мейендорфа та протоієрея О. Меня 1999 р. у м. Єскатеринбурзі [5].

Висновки. Отже, О. Шмеман належав до покоління емігрантів-сімдесятників. Народився та здобув освіту в Парижі. Не зумівши реалізувати себе у Свято-Сергіївському богословському інституті (Париж) унаслідок консервативних поглядів його професури, 1951 р. він переїхав до США, де став викладачем, а згодом – і деканом Свято-Володимирської семінарії. О. Шмеман зумів перетворити її у знаний богословський православний навчальний заклад. Його сім'я тривалий час перебувала у скруті, а сам богослов, будучи секрета-

рем митрополичої ради та деканом Свято-Володимирської семінарії, часто сумнівався у правильності вирішення питань, які стосувалися церкви та навчального закладу. Однак це не завадило йому стати одним із найвпливовіших православних богословів ХХ ст., який справив неабиякий вплив на становлення Православної церкви в Америці, надання їй автокефалії, а також створення Постійної конференції канонічних православних єпископів в Америці. У своїх студіях О. Шмеман досліджував важливі питання православного життя, а саме: проблеми співвідношення богослів'я та богослужіння, «візантійзм» християнства, еклезіологію церкви, таїнство євхаристії та інші.

Ці проблеми залишаються для Православної церкви актуальними й сьогодні. Хоча за специфічний і новаторський підхід О. Шмемана до богословських і богослужбових проблем його неодноразово звинувачували в неомодернізмі, це не завадило йому здобути велику популярність не тільки в православному світі, а й за його межами. Доробок О. Шмемана, зокрема статті, книги та доповіді, а також проповіді на радіо «Свобода», стали значним внеском у розвиток вселенського православ'я.

Список використаних джерел:

1. Григорьев Д. (протоиерей) От древнего Валаама до Нового Света. Русская Православная Миссия в Северной Америке. Москва: ПСТГУ, 2007. 209 с.
2. St. Vladimir's Orthodox Theological Seminary. URL : <https://www.svots.edu/about/history>.
3. О. Шмеман протопресвитер Введение в литургическое богословие. М. : Крутицкое патриаршее подворье, 1996. 440 с.
4. Основні принципи теології Олександра Шмемана. URL: <http://www.kiev-orthodox.org/site/theology/6189/>
5. О сожжении книг в Екатеринбурге. URL : <http://pravbeseda.ru/archive/arc2/1196.html>
6. Православна церква в Америці. URL: <http://oca.org>.
7. Російська православна церква закордоном. URL: <http://www.synod.com>
8. «Священство не должно быть профессией» : протопресвитер Александр Шмеман Гаврюшин Николай Константинович. URL: <http://www.bogoslov.ru/text/361386.html>
9. Шмеман А., прот. Дневники. 1973–1983 [сост., подгот. текста У.С.Шмеман, Н.А.Струве, Е.Ю.Дорман; предисл. С.А.Шмемана; примеч. Е.Ю.Дорман]. 4-е изд., испр. Москва: Русский путь, 2013. 720 с.
10. Шмеман И. Моя жизнь с отцом Александром. Москва: Софийская набережная, 2008. 256 с.